

İRAN'IN VEKİL AKTÖR STRATEJİSİNDE İSTİHBARAT ÖRGÜTLERİNİN ROLÜ: KUDÜS GÜCÜ ÖRNEĞİ

THE ROLE OF INTELLIGENCE AGENCIES IN IRAN'S PROXY ACTOR STRATEGY:
THE CASE OF THE QUDS FORCE

Cemil Doğaç İPEK¹ - Ali ÖZÇELİK²

Öz

Sosyal bilimlerin farklı disiplinleri uluslararası ilişkilerin doğasındaki köklü değişimleri güçlü bir şekilde savunurken, güç mücadelesinin geleneksel olmayan aktörleri de bu çağdaş dönüşümü değerlendirmeye odaklı çalışmalarda yerlerini almaktadırlar. Buna paralel olarak, İran'ın uluslararası ortamın dönüşümüne uyum sağlamak, etki alanını genişletmek ve bölgesel stratejik hedeflerine ulaşmak için istihbarat toplulukları aracılığıyla geleneksel olmayan/vekil aktör ağları oluşturmaya yönelik eylemleri bu çalışmanın temel argümanını oluşturmaktadır. Çalışma, İran Devrim Muhafızları'nın bir kolu olan Kudüs Gücü'nün İran'ın vekil ağının inşası ve sürdürülmesindeki rolünü incelemektedir. Bu bağlamda, Kudüs Gücü'nün istihbarat toplama, gerilla savaşı ve örtülü operasyonlardaki kabiliyetlerini vekil aktörlere finansal kaynak, askeri eğitim ve rehberlik sağlamak için işlevselleştirdiği sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs Gücü, Vekil Aktör, İstihbarat, İran

Abstract

As different disciplines of social sciences potently assert the fundamental changes in the nature of international relations, non-traditional actors of power-struggle take their presence in studies that focus on evaluating this contemporary transformation. Concordantly, Iran's adaptation to the transformation of international-setting and acts towards creating non-traditional/proxy actor networks through its intelligence communities for expanding its sphere of influence and achieving its regional strategic goals lay the argumentation basis of this study. The study investigates the role of the Quds Force, a branch of Iran's Islamic Revolutionary Guard Corps, in constructing and maintaining Iran's proxy network. In aforementioned context, it concludes that the Quds Force functionalizes its capabilities in intelligence gathering, guerrilla warfare, and covert operations to provide financial resources, military training, and guidance to proxy actors.

Keywords: Quds Force, Proxy Actor, Intelligence, Iran

¹Dr., Milli Savunma Üniversitesi, cdipek@kho.msu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5007-7151

²Yüksek lisans öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi / Alparslan Savunma Bilimleri ve Milli Güvenlik Enstitüsü, ozcelikalikemal@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3072-6350

Makale Türü: Araştırma Makalesi – Geliş Tarihi: 04.04.2023 – Kabul Tarihi: 04.06.2023

DOI:10.17755/esosder.1276342

Atf için: *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023;22(87): 1280-1293

GİRİŞ

21. yüzyıl güç paradigmalarında önemli bir çarpan olan vekil aktörler, küresel, bölgesel ve ideolojik güç mücadelelerinde devletler tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. Devletler, bulunduğu coğrafi konum, çevre ülkelerle ilişkiler, bölge dinamikleri ve çıkarları doğrultusunda etkin olmak istedikleri coğrafyadaki güç dengelerine göre paramiliter yapılar oluşturmaktadırlar.

Kazançlarını ve çıkarlarını maksimize etmek isteyen devletler, ideoloji, inanç, etnisite ve ekonomik motivasyonlara sahip yapılar oluşturmaktadırlar. Vekil aktörlerin oluşturulmasında, asil-vekil ilişkisinin tesisinde ve yapıların etkili bir biçimde kullanılmasında istihbarat topluluklarının önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Çalışmada, İran devletinin bölgede önemli bir güç çarpanı olarak kullandığı vekil aktörlerin oluşumunda istihbarat örgütünün rolünü incelenmektedir. Çalışma, İran'ın bölgedeki güç mücadelesinde kullanmakta olduğu vekil aktör stratejisinde istihbarat örgütlerinin rolüne ilişkin bir farkındalık yaratmayı ve bu konuda yapılan tartışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir. “İran’ın vekil aktör stratejisi üzerinde istihbarat örgütlerinin rolü nedir?” sorusuna cevap aranan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş olup, literatür kaynakları ve açık kaynaklardan faydalanılmıştır.

Çalışmanın birinci kısmında, “*vekâlet savaşı*” ve “*vekil aktörler*” başlığı altında kavramlar incelenmekte, ikinci kısmında İran’ın katmanlı istihbarat yapısı ve “*Kudüs Gücü*” hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü kısımda ise İran’ın Ortadoğu bölgesinde vekil aktör stratejisi incelenip, Lübnan, Irak ve Yemen’de oluşturulan asil-vekil ilişkilerinde istihbarat topluluklarının rolü incelenmektedir.

YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenerek, İran’ın vekil aktör stratejisinde istihbarat örgütlerinin rolünü tespit ve analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada veriler, literatür taraması ve doküman analizi yöntemleri kullanılarak toplanmıştır. Literatür taraması kapsamında İran’ın dış politikası, bölge ülkeleri arasındaki güç mücadelesi, vekil aktör stratejisi ve istihbarat yapısı hakkındaki mevcut tartışmalar incelenmiştir. İran’ın bölgesel güç mücadelesinde önemli bir güç çarpanı olarak kurguladığı asil-vekil ilişkisinde, İran istihbaratı ve katmanlı istihbarat yapısı içerisindeki birimlerin etkin rol oynadığı bulgularını ulaşılmıştır. Bu bulgular, İran’ın bölgedeki güç mücadelesindeki stratejik hedeflerine ulaşmak için istihbarat örgütlerini kullanım biçimini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma İran’ın vekil aktör stratejisinde istihbarat örgütlerinin rolüne ilişkin bir farkındalık yaratmayı ve bu konuda yapılan tartışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

VEKALET SAVAŞI – VEKİL AKTÖRLER

Günümüzde çatışma bölgelerinde vekil aktörlerin kullanımı sıklıkla görülmektedir. Uluslararası aktörler küresel hakimiyet mücadelesi, bölgesel rekabet ve ulusal çıkarlarını korumak için yüksek maliyetli konvansiyonel savaşlar yerine vekalet savaşlarını tercih etmektedir. (Rauta,2020) Vekil aktörlerin savaş alanlarında kullanımına giden yolda İkinci Dünya Savaşı tecrübeleri ve Soğuk Savaş döneminin nükleer güç dengesi oldukça etkili

olmuştur. Aktörler arası konvansiyonel mücadelenin maliyeti, İkinci Dünya Savaşında devletler ve toplumlar tarafından derinden hissedilmiş, Vietnam ve Afganistan savaşı tecrübeleri toplumlar ve devletler üzerinde sendromlar oluşturmuştur. Soğuk Savaş döneminin nükleer güç dengesi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) fiili bir çatışmaya girmekten alıkoymak, taraflar vekil aktörler aracılığı ile stratejik ve operasyonel planlarına ulaşmayı amaçlamışlardır.

Vekalet savaşları günümüzde ekseriyetle Ortadoğu coğrafyası ile özdeşmiş olsa da kökleri Soğuk Savaş dönemine dayanmaktadır. Soğuk Savaş dönemi ve sonrası yapılan “*vekâlet savaşı*” tanımlarındaki değişim, uluslararası sistemin ve vekâlet savaşının doğasında yaşanan değişimleri açıkça ortaya koymaktadır. Deutsch, 1960lı yılların ortalarında vekâlet savaşını; “*üçüncü bir ülkenin topraklarında savaşan iki yabancı güç arasındaki uluslararası bir çatışmadır. Çatışma bir iç savaş kılıfına girmiş ve o ülkenin insan gücünün, kaynaklarının ve topraklarının bir kısmını ağırlıklı olarak yabancı hedeflere ve yabancı stratejilere ulaşmak için bir araç olarak kullanılması*” olarak tanımlamaktadır.(Deutsch,1964) Deutsch, tanımında, vekâlet savaşlarının yegâne aktörlerini üçüncü devletler olarak tespit etmiş, devlet dışı aktörlerin vekâlet savaşlarında oynayabilecekleri role atıfta bulunarak devlet merkezli bir yaklaşım benimsemektedir. Bu tanım, Soğuk Savaş dönemi çerçevesinde incelendiğinde geçerli olmakla beraber, 21.yüzyılın uluslararası sisteminde devlet dışı aktörler, yerel işbirlikçiler ve farklı motivasyonlarla bir araya gelen isyancı grupların rolü göz ardı ettiği için sınırlı kalmaktadır.

Mumford ise çalışmasında devlet merkezli yaklaşımın sığ kalacağına atıfta bulunarak;

“Vekâlet savaşları, yalnızca etkili süper güçler tarafından yürütülen daha geniş ideolojik mücadeleleri yansıtan bölgesel savaşlar değildir. Vekâlet savaşları, mevcut bir çatışmanın dinamiğinin dışında bir devlet veya devlet dışı aktör olan bir sponsor ile vekillerin silahları, eğitimi ve finansmanı için kanal olan seçilmiş vekiller arasındaki ilişkinin ürünüdür”(Mumford, 2013)

şeklinde tanımlamaktadır. Mumford'un tanımında devlet dışı aktörlere yapılan vurgu Soğuk Savaş sonrası güç mücadelesi dinamiklerinde değişimleri ortaya koymaktadır.

Barsimantov çalışmasında iki tür vekil aktör bulunduğunu ifade etmektedir. Birinci tip vekil, kendi iradesi dışında sponsor aktör tarafından mücadeleye etmeye zorlanan aktör türüdür. İkinci tip vekil ise; kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda pragmatist bir yaklaşım benimseyen ve gönüllü olarak hareket eden aktörlerdir. (Barsimantov,1984) Günümüz çatışma bölgelerinde ikinci tip aktörler daha yaygın olarak görülmektedir. Gönüllü vekil aktörlerin motivasyonu; ideoloji, kimlik, mezhep, din, ekonomi ve güç mücadelesi parametrelerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Özel askeri şirketler, para motivasyonu ile hareket eden vekil aktörler kategorisinde değerlendirilebilir. (Wagner, *Blackwater*)

Devletlerin vekil aktör kullanma nedenlerine değinmek gerekirse; öncelikle 21. yüzyılda askeri teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, savaşların yıkıcı yönünü gün geçtikçe arttırmaktadır. Askeri harekatlara harcanan yüksek bütçe ve yaşanan personel kayıpları neticesinde oluşan savaş karşıtı kamuoyu, hükümetleri fiili olarak askeri müdahaleden

kaçınmaya iten önemli bir faktör olarak tespit edilmektedir (Mumford,2013). Devlet dışı vekil aktörler, uluslararası alanda devletlere makul bir inkâr edilebilirlik sağlamaktadır (Hughes,2014). Devletler bu sayede, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2/4 sayılı kuvvet kullanımını yasaklayan maddenin hukuki sorumluluklarından kaçınmasını sağlamaktadır.

Devlet dışı aktörlerin vekaletinde yürütülen çatışmalarda, terör ve terörizm sıklıkla ön plana çıkan bir olgudur (Sozer,2016). İran'ın vekil aktörleri olarak bilinen Hizbullah ve Hamas, Suriye iç savaşında ABD tarafından sponsorluk edildiği bilinen PYD ve Türkiye ile fiili mücadeleden kaçınan Suriye'nin PKK terör örgütüne sponsorluk yaptığı bilinmektedir.

İRAN İSTİHBARATI VE KUDÜS GÜCÜ

İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim ve güvenlik yapısı diğer ülkelere göre oldukça karmaşıktır. Devrim sonrasında ortaya çıkan yönetsel yapının, dini lider ve siyasi lider etrafında çift sütun şeklinde yapılanmakta olduğu gözlemlenmektedir. İran yönetim mekanizmasının en tepesinde dini lider bulunmakta, emniyet, yargı, istihbarat ve ordu atamaları, dini liderin onayı ile gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, güvenlik organlarında da doğrudan dini lidere bağlı gruplar olmakla birlikte siyasi liderliğe bağlı gruplar bulunmaktadır. Örneğin; İran ordusu siyasi otoriteye bağlıyken, Devrim Muhafızları ordusu direkt olarak dini otoriteye bağlı olarak hizmet etmektedir.

İran'ın devrim öncesi ilk istihbarat servisi 1957 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İsrail'in örtülü desteği ile Saziman-ı İttilât ve Emniyet-i Keşver (SAVAK) ismi ile kurulduğu bilinmektedir (Nikki ve Gasiorowski, 1990) SAVAK'ın başlıca yetki alanı iç istihbarat ve iç güvenlidir. Pehlevi, kendisine yönelik isyan hareketlerini, muhalif örgütlenmeleri bastırmak ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) etkisi altında bulunan Tudeh Partisi'nin faaliyetlerini kısıtlama amacı ile SAVAK'ın temel görev alanını iç güvenlik olarak belirlemiştir (Nikki ve Gasiorowski, 1990)

İran'da devrimin gerçekleştiği 1979 yılından itibaren, İran güvenlik ve istihbarat yapısında bir dizi reform yaşanmıştır. SAVAK'ın tasfiye edilmesi ile birlikte Ayetullah Ruhullah Humeyni, rejiminin istihbarat ihtiyaçlarını 1984'te SAVAMA (Sazman-e Ettelaat Va Amniyat Meli) kuruluncaya kadar Filistin Kurtuluş Örgütü'nden (FKÖ) sağlamıştır (Wright,1989). 1984 yılında SAVAMA ismi ile kurulan istihbarat servisi, kısa bir süre içerisinde İran İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı (MOİS) adını almış ve günümüzde mevcudiyetini bu isim altında sürdürmektedir.

Çok katmanlı ve karmaşık bir yapıdan oluşan İran istihbarat ve güvenlik mimarisinde, MOİS haricinde birden çok istihbarat yapılanması görülmektedir. Kolluk istihbaratı, ordu istihbaratı ve Devrim Muhafızları Ordusu'nun istihbarat mekanizmaları bulunmaktadır. Bu birimler MOİS ile bilgi paylaşımında bulunmaktadır. (The Library Of Congress,2012)

Devrim merkezli olarak kurulan İslam Devrimi Muhafızları Ordusu (Sipahi Pasdarani İnkılabı İslami), 1979 yılında karşı devrimci hareketleri engellemek, Pehlevi'ye bağlılık yemini eden düzenli orduyu dengelemek, rejim karşıtı muhalifler üzerinde baskı oluşturmak ve kansız devrimin toplumda kabul görmesi amacı ile paramiliter bir organizasyon olarak yapılandırılmıştır (Katzman, 1983) Zaman içerisinde etki ve yetki alanı

genişleyen Devrim Muhafızları bünyesinde İran ordusundan bağımsız kara, deniz ve hava kuvvetleri, uzay kuvvetleri, Besic, Kudüs Gücü, İstihbarat, Karşı İstihbarat ve Güvenlik olmak üzere sekiz birimden oluşmaktadır. Operasyonel kabiliyetlerinin yanında siyaset, enerji, finans ve inşaat sektörlerinde geniş pay sahibidir (Avcı,2021).

İran'ın asimetrik savaş kültürünü benimsemesi Devrim Muhafızları Ordusu'nun organizasyon yapısının oluşumunda etkili olmuştur (Katzman,2017). Savunma bütçesinin önemli bir kısmını kontrol eden organizasyon, özel iştirakler ile ekonomik kapasitesini geliştirmekte ve Kudüs Gücü birliği ile özellikle otorite boşluklarının bulunduğu savaş, iç savaş durumunda olan devletlerde etkin olarak faaliyet göstermektedir (Alfoneh,2013).

Devrim Muhafızları Ordusu'nun elit birliği olarak bilinen Kudüs Gücü, İran'ın bölgesel politikalarında önemli rol oynamaktadır. Kudüs Gücü'nün personel kapasitesi tam olarak bilinmemekle birlikte, Lübnan, Irak, Suriye, Filistin, Pakistan, Yemen ve Afganistan'da Şii ve Sünni grupları örgütlemekte, İran'ın bölgesel politikaları çerçevesinde askeri eğitim ve teçhizat desteği sağlamaktadır.İstihbarat bağlamında Ministry of Intelligence and Security (MOIS) ile konsorsiyum halinde olan birimin örtülü operasyonlar ve dış operasyonlar bağlamında faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Mariano,2013). Temel olarak istihbarat toplamak, devlet ve devlet dışı organizasyonlara örtülü destek sağlamakve suikastlar gerçekleştirmekten sorumlu olan birimin, Irak savaşı (1980-88) sonrasında etki alanı genişlemiştir (Uskowi,2018). Devrim Muhafızları Ordusu'nun, İran dış politikasına angaje olması ile birlikte Kudüs Gücü'nün etki alanı genişlemiş, yabancı ülkelerde devlet dışı aktörlerin birincil derecede sorumlusu konumuna ulaşmıştır.

İRAN'IN VEKİL AKTÖR POLİTİKASI

İran, bölgesel dinamiklerde etki alanı kazanmak, ulusal ve uluslararası çıkarlarını korumak, rejim ihraç etmek ve devrim süreci sonrasında yaşadığı tecrit durumundan kurtulmak için devlet dışı aktörlerle din ve mezhep temelinde pragmatist ilişkiler geliştirmiştir (Reisinezhad,2020). İslami ve Şii aktörlerle yakın ilişkiler tayin etmek öncelik olsa da güvenleştirmenin merkezinde yer alan ABD ve İsrail karşıtlığı üzerinde pragmatist olarak farklı grupların desteklendiği görülmektedir (Vatanka,2018).

Velayet-i Fakih, İran İslam Devrimi sonrasında İran'da kurulan siyasi sistemin temel dayanağıdır ve İran lideri, tüm Şii Müslümanlar için rehber ve önder kabul edilir.Humeyni, “Velayet-i fakih” doktrinini ve makamını Ortadoğu'da bulunan Şii topluluklar üzerinde bir kontrol aracı olarak kullanmaktadır. Bu çerçevede şekillenen rejim/devrim ihracı politikası Humeyni'nin 21 Mart 1980 tarihli beyanatında net olarak kendisi göstermektedir; *“devrimimizi tüm dünyaya ihraç etmeye çalışmalı ve bunu yapmama fikrinden vazgeçmeliyiz.”* (Seliktar ve Razai, 2020). İran, destek verdiği ve/veya oluşumunda bizzat rol aldığı Şii kaynaklı vekil aktörler üzerinde Velayet-i Fakih anlayışını önemli bir meşruiyet aracı olarak kullanmaktadır. Bu politikanın en önemli uygulayıcısı olarak Devrim Muhafızları Ordusu'nun kaynakları genişletilmiş ve ordu içerisindeki Kudüs Gücü birimi önemli bir aktör haline gelmiştir(Hazran, 2010).

Bölgede tecrit edilen İran, konvansiyonel güç eşitsizliklerinin farkında olarak vekalet savaşlarına yönelmektedir. 1980-88 yılları arasında gerçekleşen Irak- İran savaşının

bilançosu; İran'ı rakip aktörleri reel-politik çerçevesinde analiz ederek ABD, İsrail ve bölgede politikalarına tehdit olarak değerlendirdiği Sünni, körfez ülkeleri ile konvansiyonel bir savaşın stratejik bir yıkım olacağı sonucuna ulaşmasında etkili olmuştur. Bu noktada, bölgedeki rakip aktörlere karşı –özellikle güç dengesinin bulunmadığı ABD- caydırıcı bir metot olarak asimetrik savaş stratejisini aktif olarak uygulamaktadır.

İran, istikrarsızlıkların hâkim olduğu ülkelerde devlet dışı aktörlere örtülü destek sağlamak sureti ile yeni kurulacak yapılara İran yanlısı grupları angaje etmeyi hedeflemektedir (Zalay, 2019). Bu noktada, 11 Eylül 2001 saldırıları, 2003 Irak işgali, 2006 Lübnan- İsrail savaşı ve 2011 Arap Baharı süreci İran'ın bölgede etkinliğinin artmasının neticesinde “Şii Hilali” gibi kavramlar ortaya çıkmıştır.

Çalışmanın sonraki kısımlarında Lübnan, Irak ve Yemen'deki İran mevcudiyeti detaylı olarak ele alınmakta ve Kudüs Gücü'nün bahsi geçen ülkelerde vekil aktörlerin örgütlenmesinde ne gibi etkileri olduğu tartışılmaktadır.

LÜBNAN

Lübnan, İran'ın ilk vekil aktörler üzerinden bölge politikalarına etki etmeye başladığı ilk örnek olması bakımından önemlidir. Hizbullah'ın köklerinin Lübnan'da bulunan İslami hareketlere dayandığını iddia eden Naim Kasım; İran İslam devrimi ile birlikte EMEL (Lübnan Direniş Tugayı) (AMAL: Afwaj Al-Muqawmat al Lubnaniyya), Bağımsızlar ve İslami Komite gruplarından oluşan yapıların Humeyni ile irtibata geçtiklerini ifade etmektedir (Qassem, 2005). İran, İsrail ve Filistin Özgürlük hareketinin istikrarsız bir yapıya büründürdüğü Lübnan'da parçalı yapıda bulunan direnişçileri Hizbullah yapısı altında toplamayı amaçlamıştır.

Esasen kuruluşu 1982 yılında İsrail işgaline dayanan Hizbullah'ın toplumsal alt yapısı ülkede radikalleşen Lübnan Şii'lerine dayanmaktadır (Tokmajyan, 2014). Hizbullah'ın ortaya çıktığı dönem itibari ile İran devriminin dip dalgası bölge halkları üzerinde etkin olarak hissedilmektedir (Hazran, 2010). İsrail'e karşı direnişte etkili örgüt haline gelmesinin temelinde Suriye ve özellikle İran'dan almış olduğu siyasi, finansal ve askeri destek önemli olmuştur (Levitt, 2013).

Central Intelligence Agency (CIA) tarafından 1985 yılında yayınlanan istihbarat raporlarına göre; DMO'nun Bekaa Vadisi'nde Hizbullah milislerine eğitim verdiği bir kamp bulunmaktadır (CIA, 1987). Suriye koridoru üzerinden bölgeye intikal eden 800 kişiden oluşan Kudüs Gücü ekipleri, Hizbullah milislerine asimetrik savaş teknikleri başta olmak üzere askeri eğitim vermiştir. Kısa bir zaman içerisinde Kudüs Gücü birliklerinden oluşan danışman birliklerin sayısının 1500'e ulaştığı bilinmektedir (Levitt, 2005). Hizbullah'ın etkili bir direniş hareketi haline gelmesi 1985 yılında İslami direniş gücünü kurması ile gerçekleşmiştir.

İran'ın bölge politikalarında önemli bir araç olarak gördüğü Hizbullah, yalnızca İsrail ve ABD politikalarına karşı değil, Lübnan'da bulunan EMEL hareketinin yıpratılmasına yönelik önemli rol oynamıştır (Suechika, 2018). 1978 yılında Emel hareketinin kurucusu Musa Sadr'ın ortadan kaybolması ile birlikte hareket, Ulusal Kurtuluş Otoritesi (İsrail

destekli) ile yakınlaşmaya başlamış bu durum İran'ı alarm durumuna geçirmiştir (Byman,2005).

Hizbullah bünyesinde bulunan istihbarat birimi 1990'lı yılların başlarına kadar Kudüs Gücü ve MOIS yetkilileri tarafından idare edilmiştir. Örgütün, Lübnan içerisinde ve dışarısında gerçekleştirdiği eylemlere yönelik istihbarat bilgisi çoğunlukla MOIS tarafından sağlanırken, Kudüs Gücü taktik düzeyde örgüte destek olduğu bilinmektedir (Levitt,2021). Örgütün bölgede önemli bir aktör haline gelmesi ile istihbarat çift yönlü bir ilişki halini almış, Hizbullah'ın insan kaynakları İran için önemli bir *insan istihbaratı (HUMINT)* ağı haline gelmiştir. Humeyni tarafından kurulan yardım komitesi ve DMO, Hizbullah faaliyetlerinin sponsoru olarak yıllık yaklaşık 800 milyon Dolar tutarında örtülü destek sağlamaktadır (Bob, 2017).

İran desteğindeki Hizbullah, yalnızca askeri anlamda değil kısa süre içerisinde topluma angaje olarak oluşturduğu yardım dernekleri, sivil toplum kuruluşları, eğitim ve sağlık yardımları vasıtasıyla Lübnan Şii'lerinin desteğini kazanmıştır. İran istihbaratının meşruiyet arayışı için yönlendirmesi üzere 1992 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimlerine katılan Hizbullah, 12 milletvekilini parlamentoya sokmayı başardı (Seliktar ve Razaie, 2020). Yerel seçimlerde daha fazla başarı gösteren Hizbullah, silahlı mücadelesine siyasi kanadı dahil ederek en azından Lübnan içerisinde meşru bir zemin elde etmiştir. Kendisine ait radyo ve televizyon kanalları aracılığı ile propaganda faaliyetlerini sürdüren Hizbullah, Lübnan Şii'lerinin sempatisini kazanmıştır. Bu bağlamda, Lübnan siyasetinde kilit bir noktaya ulaşan Hizbullah, İran'ın uzun vadeli bölgesel stratejileri için bir vekilden ziyade güvenilir bir ortak konumuna da ulaşmıştır.

Günümüzde DMO ve İran istihbarat kurumları ile irtibat halinde olan Hizbullah, İran'ın bölgesel güç projeksiyonunda bir çarpan kuvvet haline gelmiştir. Nitekim ABD'nin Irak işgali ve Arap Baharı neticesinde, Irak ve Suriye'de aktif olarak İran'ın bir gölgesi olarak varlık göstermektedir. İran, Beyrut, Şam, Sana ve Bağdat'ta varlığını başta Hizbullah ve diğer vekil aktörleri üzerinden sağlamaktadır.

Hizbullah'ın bugünkü konumuna ulaşmasında MOİS ve DMO'nun Kudüs Gücü oldukça etkili olmuştur. Grubun örgütlenmesinde, doktrinasyonunda ve askeri kabiliyet kazanmasında Bekaa Vadisi kamplarında İranlı askeri danışmanlar tarafından verilen eğitimler önemli bir faktördür. Tüm bunların yanı sıra, İsrail ve ABD hedeflerine yönelik gerçekleştirilecek operasyonlara yönelik istihbaratın, İran tarafından sağlandığına yönelik güçlü bulgular CIA raporlarında tespit edilmiştir(CIA, 1987).

IRAK

Irak ve İran arasındaki tarihsel rekabet 1980-88 yılları arasında fiili savaşa dönüşmüş, sekiz yıl süren çatışmalardan her iki aktörde neredeyse hiçbir kazanım elde edememiştir. Savaş süresince İran, Kuzey Irak bölgesinde bulunan *peşmerge* hareketini desteklemiş ve Saddam yönetimine karşı Iraklı Kürt ve Şii'leri organize etme gayreti içerisinde olmuştur.

DMO, Kudüs Gücü ve MOIS; Irak ordusundan kaçan subayları, Iraklı mültecileri ve Iraklı Şii sürgünleri Irak İslam Devrim Yüksek Konseyi (İİDYK) ve Bedir Tugayı çatısı altında organize ederek Saddam rejimine karşı mücadele edecek milis grupların, muhalefetin oluşturulmasında önemli rol oynamışlardır. Bedir Tugayı, İİDYK bünyesinde organize edilmesine rağmen, Kudüs Gücü ile taktik ve operasyon seviyesinde daha yakın ilişkiler geliştirmiştir. İran'ın ülkede desteklediği bir başka yapı ise İslami Davet Partisi (*Hizb Al-Da'wa Al-Islamiyya*) olmuştur (Kagan ve diğ., 2012).

ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte Tahran'ın güvenlik endişeleri artmış ve ABD'nin kalıcı olarak bölgede tutunmaması için önleyici hamlelerde bulunmuştur. ABD ve Sünni gruplarla konvansiyonel olarak karşı karşıya gelmek istemeyen Tahran yönetimi, DMO, Kudüs Gücü ve MOIS vasıtası ile Irak topraklarında örtülü faaliyetler yürütmüştür. Bu noktada, 1980 ve 1990 yılları arasında İran sınırları içerisinde Kudüs gücü tarafından eğitilen Bedir Tugayı, Lübnan topraklarında eğitilen Ketaib Hizbullah ve Şii gruplar, Baas rejimin devrilmesi ile Irak topraklarına dönmüş, İran organizatörlüğünde ABD güçlerine karşı mücadele etmiş ve Irak siyasal sistemine angaje olarak İran'ın ülke üzerindeki etkisini güçlendirmiştir (Avcı,2021).

ABD'nin Irak işgali sonrasında Şii gruplar arasında çıkan ihtilafların çözülmesinde Kasım Süleymani (Kudüs Gücü Komutanı- 1998/2020) çok etkili bir oynamıştır. İran ile yakın ilişkileri bulunan Irak Ulusal İttifakı (2005) ve Fetih Koalisyonu'nun (2018) İran ile geliştirdiği ilişkilerin temelinde Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin etkili olduğu bilinmektedir (Dinçer,2020).

ABD'nin Irak'tan çekilmesi ile birlikte ortaya çıkan güç boşluğu İran politikalarının bölgesel güvenlik politikaları için avantaj olduğu gibi, Irak ve Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) Irak'ta ve Suriye'de etki alanını genişletmesi İran için önemli bir güvenlik tehdidi olmuştur. Tekfirci terör örgütü İŞİD, 2014 yılında Irak'ın Ramadi, Felluce, Musul ve Sincar bölgelerini hızla ele geçirmesi ile birlikte İran sınırları İŞİD tarafından tehdit edilmeye başlanmıştır (Vazirian,2021). İŞİD ilerleyişinin uzun vadede Irak, Suriye, Lübnan aksını bölmesi (direniş eksenini) ve Şii jeopolitiğinin merkezinde Sünni bir tampon oluşturma potansiyeli Tahran'ın uzun vadeli bölgesel çıkarları için tehdit unsuru haline almıştır.

Irak'ın en önemli din adamı olan Ayetullah Ali Sistani yayınlamış olduğu fetvasında; tüm Iraklıları silahlı mücadeleye davet etmiştir (BBC, 2014). Sistani'nin çağrısı üzere çoğunluğu Iraklı Şiilerden oluşan gönüllüler ve milisler Halk Seferberlik Kuvvetleri (Haşdi Şabi) yapısı altında örgütlenmişlerdir. İran destekli Bedir Tugayı, Haşdi Şabi'nin omurgasını oluştururken, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehlül Hak, Ketaib Seyid Şuheda, Ketaib İmam Ali, Horasan Tugayları ve Hareket El- Nucebba gibi Velayet-i Fakih anlayışını benimsemiş, İran ve Kudüs Gücü birlikleri ile yakın ilişkileri olan milis gruplar dahil olmuştur (Kılıç ve diğ., 2018). Bu bağlamda İran, ileride Irak güvenlik mimarisinin önemli bir unsuru haline gelecek olan Haşdi Şabi'nin kuruluşunda ve gelişiminde önemli rol oynamıştır.

İran, 2001 yılından itibaren yalnızca Bedir Kolordusuna yılda 20 milyon dolar, 2007 yılına kadar Asaib Ehl el- Hak'a aylık 2-3 milyon dolarlık(Kagan ve diğ., 2018). finansman sağlayarak grupların silahlandırılması, eğitilmesi ve bölgede grupların vakıf hizmetleri gerçekleştirerek toplum tabanını yer edinmesi sağlanmıştır. Bahsi geçen yapıların aldığı

finansal destek İran ve Velayet-i fakih anlayışına duydukları sadakati arttırmış, Haşdi Şabi'nin ülkede köklü olarak yerleşmesinde ve diğer vekil aktörleri çatısı altında birleştirmesinde önemli olmuştur. (Fishman ve Felter, 2008). İran'ın, Irak devletinin bölgesel politikalarının geleceğinde, siyasal ve toplumsal yaşamında DMO, Kudüs Gücü, MOİS ve Lübnan'da bulunan vekil aktörlerin örtülü çalışmaları ile uzunca bir süre etkili olması beklenmektedir.

YEMEN

İran'ın Yemen ülkesindeki varlığı hedef ve metotları bakımından Irak ve Lübnan örneğinden farklılık göstermektedir. Şii mezhebinin Zeydi kolundan olan Husiler, ülkenin kuzey kısmında yoğun olarak yaşamakta ve geçmişten günümüze siyasi iktidarlar ile Selefi akımının yayılmasına karşı çatışma içerisindedirler. İran Şiiileri 12 imam anlayışına sahipken, Husiler Şii mezhebinin Zeydi kolundan gelmekte ve İranlı Şiiilerden ayrılmakta ve Sünnilerin Hanefi mezhebine daha yakın konumlanmaktadır.

İran'ın Husi Ensarullah hareketine sağladığı desteğin temel motivasyonu; Başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri ile olan bölgesel rekabet yatmaktadır. Irak ve Lübnan uygulamalarının aksine İran, ülke yönetiminde söz sahibi olmak istememekte aksine, istikrarsızlığın uzunca bir süre devam edeceği "başarısız devlet"(Helman ve Ratner, 1992) oluşturmaya çalışmaktadır. Buradaki yegâne amaç, Suudi Arabistan'ın bölgedeki çatışma ile uzun süre meşgul edilmek istenmesidir.

Ensarullah hareketi İran'ın Kudüs Gücü ve Ortadoğu coğrafyasında bulunan diğer vekil aktörlerinden örtülü destek alsa da, yerel ve siyasi faktörler çatışmaların yönlendirilmesinde birincil faktörlerdir Eski yemen Cumhurbaşkanı Salih, uzunca bir süre İran yönetiminin Husilere ekipman ve eğitim desteğini iddia etse de, bu iddia somutlaştırılmamıştır. İran'ın Husilere olan desteğinin 2011 yılından önce oldukça sınırlığı olduğu bilinmektedir. Wikileaks sızıntıları ile ortaya çıkan resmî belgeler bu iddiayı doğrular niteliktedir. 2009 yılında yaşanan sızıntılar sırasında ortaya çıkan Amerikan Büyükelçiliği belgeleri İranlıların Husilere ekipman desteği sağladığına dair bir ipucu bulunmadığını iddia etmektedir(Wikileaks,2009). İran'ın mühimmat ve ekipman desteğine dair somut deliller Ocak 2013'te elde edilmiştir. Yemen Sahil Güvenlik güçlerinin İran gemileri ile gerçekleştirdiği ortak operasyon ve Mart 2013'te Yemen'e hareket eden İran gemisinde tespit edilen askeri teçhizatlar, İran'ın somut desteğini açıklar niteliktedir (Juneau,2016).

Tablo 1: Husi envanterinde bulunan İran menşei askeri araç ve mühimmatlar(Orxy, 2022).
Nour News, “The evolution of Ansarullah’s military-weapons capability”,<https://nournews.ir/En/News/57163/The-evolution-of-Ansarullah%E2%80%99s-military-weapons-capability..>, (Orxy, 2022).

Hudhud SİHA	Qiam-1 "Borkan-H2" Balistik Füze
Taghib SİHA	Qiam-2 "Falaq" Balistik Füze
Qasef K1 -K2 SİHA	Soumar "Quds-351" Karadan Karaya Seyir Füzesi
“Samad 4” SİHA	Fajr-4cl "Faleq-1" Güdümlü Füze
“Fateh-110” Balistik Füze	“Misag-1” Hava Savunma Sistemi
“Badr P1 – Badr F” Roket	“Towsan-1” Tank Savar Güdümlü Füze
“Al-Quds” Roket	“Shibab” Gezici Mühimmat
“Zülfikar” Balistik Füze	“Mi’raj 358” Kara-Hava Füze

Abdurabbu Mansur el-Hadi’ye destek veren Suudi Arabistan’a karşı Ensarullah örgütünü destekleyen İran, örgütün 2014 yılında başkenti ele geçirmesi ile desteğini arttırmış, Bağdat ve Beyrut’ta bulunan Şii milislerle temas geliştirmesine aracılık etmiştir (Farukh, 2019). Kudüs Gücü ve Hizbullah aracılığı ile Ensarullah uzun menzilli yetenekler kazanmış, İran yapımı füzeler ve tanksavar güdümlü füze sistemlerini aktif olarak kullanmıştır (Jones, Thompson, NGO, Mcsorley, Bermudez, 2021).

Açık kaynaklardan doğrulanan bilgiler doğrultusunda, Husilerden oluşan bir heyetin, Bağdat’ta Haşdi Şabi heyeti ile bir görüşme gerçekleştirdiğini işaret etmektedir (Al-Shammari, 2016). Keza Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani’nin öldürüldüğü operasyon sonrasında başkent San’a’da ABD karşıtı gösteriler düzenlenmiş, Abdümelik el-Husi’nin Kudüs Gücü komutanının kanının yerde kalmayacağına yönelik söylemleri örgüt ve Kudüs Gücü arasındaki organik bağı ispatlar niteliktedir. Bununla birlikte ABD Hazine Bakanlığının da yaptırım listesinde olan Kudüs Gücü’nün üst düzey bir askeri olan General Hassan İrlu’nun Yemen’de bulunan Husi milislerin“büyükelçisi” olarak atanması önemli bir bulgudur(Menachem, 2021).

SONUÇ

Çatışma bölgelerinde ve/veya güç projeksiyonu mücadelelerinin yaşandığı bölgelerde vekil aktörlerin kullanımı Soğuk Savaş dönemine dayanmakla birlikte yaygın olarak kullanımı 21. yüzyılda yoğun olarak görülmektedir. Konvansiyonel çatışmanın maliyet ve yükümlülükleri göz önünde bulundurulduğunda hem küresel hem de bölgesel aktörler kazançlarını maksimize edebilmek için vekil aktör kullanımına yönelmektedirler. İran, konvansiyonel savaşlarla bölge aktörleri ile karşı karşıya gelmek istememekte ve bölgesel güç boşluklarının oluştuğu çevre ülkelere vekil aktörleri aracılığı ile nüfuz etmektedir (MCINNIS, 2017).

İstihbarat topluluklarının rolü devletlerin ideoloji, yönetim biçimi, hukuki yapısı, jeopolitik konumu ve kültürel kodlarına göre şekillenmektedir. İran istihbaratı genel anlamda sıkı bir iç denetime sahip olmakla birlikte, dış istihbaratta mezhep önemli bir araç olarak

kullanılmaktadır. 1979 İran Devrimi ile birlikte Şii topluluklar üzerinde yayılan Velayet-i Fakih anlayışı İran'ın *insan istihbaratı (HUMINT)* kapasitesinde pozitif yönde etkili olmuştur. Asil – Vekil ilişkisinin tesisinde, ideoloji, kimlik, güç, inanç ve ekonomi temel motivasyon kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran'ın, “Büyük Şeytan”, “Küçük Şeytan”, “Selefi Akım” gibi güvenlikleştirme kavramları ile ideolojik, Velayet-i Fakih anlayışı ile de mezhep temelli olarak bölge ülkelerine nüfuz etmekte olduğu tespit edilmiştir.

İran güvenlik mimarisinin karmaşık ve katmanlı yapısı nedeniyle tüm istihbarat faaliyetlerinin tek bir yapı altında toplandığı söylemek doğru olmayacaktır. MOİS çatı bir kurum olarak faaliyet gösterse de DMO'nun güvenlik mimarisindeki özgül ağırlığı istihbarat alanında da kendisi göstermekte ve Kudüs Gücü birimi vasıtasıyla istihbaratın önemli bileşenlerinden olan örtülü operasyon faaliyetlerini yürüterek devlet dışı vekil aktörlerin oluşum ve eğitim sürecinin mimarlığını gerçekleştirmektedir.

MOİS ve DMO organizasyon şemasında birbirinden tamamen ayrı birimler olarak görünseler de pratikte DMO'nun istihbarat birimidir. Kudüs Gücü MOİS ile birlikte hareket etmekte, istihbarat paylaşımında bulunmaktadır. İran dış politikasının en etkili araçlarından birisi olan devlet dışı vekil aktörlerin oluşumunda hükümet finansmanı, DMO eğitimleri ve MOİS'in istihbarat paylaşımları ile dizayn edilmekte ve vekil aktörlerin operasyonel süreçte dahil olmaları ise Kudüs Gücü tarafından sağlanmaktadır (Ostovar, 2016).

Sonuç olarak; İran'la asil -vekil ilişkisi içerisinde olan aktörlerin eğitim ve donatım süreçlerinde DMO'nun Kudüs Gücü birimi aktif olarak rol oynamakta olduğu tespit edilmiştir. Bekaa Vadisi'nde bulunan eğitim kamplarında, Kudüs Gücü birimine bağlı personellerin görevli olduğu dönemin istihbarat belgelerinde görülmektedir. İran istihbaratı vekil aktörleri arasında koordinasyonu başarılı bir şekilde sağlamakta, Irak, Yemen ve Lübnan'da bulunan aktörleri vasıtasıyla oluşturulacak olan yeni paramiliter yapılara eğitim vermekte olduğu gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Alfoneh, A. (2013). *Iran Unveiled: How the Revolutionary Guards Is Turning Theocracy into Military Dictatorship*. Washington, D.C.: The AEI Press.
- Andrew Mumford. (2013). Proxy Warfare and the Future of Conflict. *The RUSI Journal*, 158(2), 40-46. DOI: 10.1080/03071847.2013.787733.
- Avcı, S. (2021). İran'ın Stratejik Kültüründe Vekalet ve Hibrit Savaşlar. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, C5.S2, 634-667.
- Baraa Al-Shammari. (n.d.). A Houthi delegation secretly visits Baghdad and meets the leaders of the "mobilization". Retrieved from <https://www.alaraby.co.uk/%D9%88%D9%81%D8%AF-%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%88%D8%AB%D9%8A%D9%8A%D9%86-%D9%8A%D8%B2%D9%88%D8%B1-%D8%A8%D8%BA%D8%AF%D8%A7%D8%AF-%D8%B3%D8%B1%D9%91%D8%A7%D9%8B-%D9%88%D9%8A%D9%84%D8%AA%D9%82%D9%8A->

%D9%82%D8%A7%D8%AF%D8%A9-
%22%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B4%D8%AF%22

- Barsimantov, Y. (1984). The strategy of war by proxy. *Cooperation and Conflict*, 19(4), 263-273.
- BBC. (2014, June 13). Iraq conflict: Shia cleric Sistani issues call to arms. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-27834462>
- CIA. (1987). Beirut is a terrorist center. Retrieved from <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp97r00694r000700030001-0>
- Byman, D. (2005). *Deadly Connections*. New York, NY: Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Fishman, B., & Felter, J. (2012). Iranian Strategy in Iraq – Politics and Other Means. In F. W. Kagan, et al. (Eds.), *Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq, and Afghanistan* (pp. 62-63). Washington: American Enterprise Institute.
- Hazran, Y. (2010). The Rise of Politicized Shi'ite Religiosity and the Territorial State in Iraq and Lebanon. *The Middle East Journal*, 64(4), 521-541.
- Helman, G. B., & Ratner, S. R. (1992). Saving failed states. *Foreign policy*, 89, 3-20.
- Hughes, G. A. (2014). Syrian and the Perils of Proxy Warfare. *Small Wars & Insurgencies*, 25(3), 522-538.
- Institute for the Study of War/American Enterprise Institute. (2012). *Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq, and Afghanistan*. Joint Report. Washington, DC.
- Jonah Jeremy Bob. (2017, June 20). IDF chief: Iran's strike on ISIS not as impressive as they claimed. *The Jerusalem Post*. Retrieved from <https://www.jpost.com/middle-east/idf-chief-irans-strike-on-isis-not-as-impressive-as-they-claimed-497455>
- Jones, S. G., Thompson, N., & Ngo, et al. (n.d.). *The Iranian and Houthi War against Saudi Arabia*. CSIS Briefs. Retrieved from https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/211221_Jones_IranianHouthi_SaudiArabia.pdf?VersionId=fn1d98tAhj7yOUr.IncppMueLOC4kv83
- Juneau, T. (2016). Iran's policy towards the Houthis in Yemen: a limited return on a modest investment. *International Affairs*, 92(3), 647-663.
- Kadri, A., & Matar, L. (2019). *Syria: From National Independence to Proxy War*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Kagan, F. W., Majidiyar, A. K., Pletka, D., & Sullivan, M. C. (Eds.). (n.d.). *Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq, and Afghanistan*. Washington: American Enterprise Institute.
- Katzman, K. (2017). *Iran's foreign and defense policies*. Congressional Research Service, Washington, United States.
- Keddie, N. R., & Gasiorowski, M. J. (Eds.). (1990). *Neither East nor West: Iran, the Soviet Union, and the United States*. Yale University Press.
- Kılıç, M., Gök, M., & Keskin, G. F. (2018). Kuruluşundan Günümüze Irak'ın Şii Milis Gücü Haşdi Şabi. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 2(1), 46-63.
- Levitt, M. (2005). *Hezbollah: The Global Footprint of Lebanon's Party of God*. Washington: Georgetown University Press.

- Levitt, M. (2021). Hezbollah's regional activities in support of Iran's proxy networks. Middle East Institute.
- Levitt, M. (2013, January). Hizballah and the Quds Force in Iran's Shadow War with the West. The Washington Institute for Near East Policy.
- Mack, A. (1975). Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict. *World Politics*, 27(2), 175-200.
- Maher, F. (n.d.). Warning Update: Iran's Hybrid Warfare in Yemen. *Critical Threats*. Retrieved from <https://www.criticalthreats.org/analysis/warning-update-irans-hybrid-warfare-in-yemen>
- Mariano, R. (n.d.). The Iranian Intelligence Services Through the Lenses of the Institutional and Bureaucratic Models. Retrieved from https://www.academia.edu/34863648/The_Iranian_Intelligence_Services_Through_the_Lenses_of_the_Institutional_and_Bureaucratic_models
- McInnis, J. M. (2017, February). Iranian Concepts of Warfare: Understanding Tehran's Evolving Military Doctrines. American Enterprise Institute.
- Menachem, Y. B. (2021). Iran's Man in Yemen Is a Revolutionary Guard Officer. Jerusalem Center for Public Affairs. Retrieved from <https://jcpa.org/irans-man-in-yemen-is-a-revolutionary-guard-officer/>
- Dinçer, M. (2020). İran'ın Irak Dış Politikasının İnsandan-İnsana Yüzü Kasım Süleymani. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, C3.S2, 123.
- Uskowi, N. (2018). *Temperature Rising Iran's Revolutionary Guards and Wars in the Middle East*. Washington, DC: Rowman & Littlefield.
- Nour News. (n.d.). The evolution of Ansarullah's military-weapons capability. Retrieved from <https://nournews.ir/En/News/57163/The-evolution-of-Ansarullah%E2%80%99s-military-weapons-capability>
- Combating Terrorism Center. (2008, October 13). Occasional Paper Series. West Point.
- ORYX. (n.d.). Houthi Drone And Missile Handbook. Retrieved from <https://www.oryxspioenkop.com/2019/09/houthi-drone-and-missile-handbook.html>
- Ostovar, A. (2016). *Vanguard of the Imam: Religion, Politics, and Iran's Revolutionary Guards*. New York, NY: Oxford University Press.
- Qassem, N. (2005). *Hizbullah: The Story from Within*. (D. Khalil, Çev.). London: SAQI Publications.
- Rauta, V. (2020). Proxy Warfare and the Future of Conflict: Take Two. *RUSI Journal*.
- Reisinezhad, A. (2020). Iran's Geopolitical Strategy in West Asia: Containment of Geography and History. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 11(1), 59-88.
- Samuel, A. T. (2022). *The Unfinished History of the Iran-Iraq War: Faith, Firepower, and Iran's Revolutionary Guards*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Seliktar, O., & Rezaei, F. (2020). *Iran, Revolution, and Proxy Wars*. Springer International Publishing.
- Sozer, B. (2016). Development of Proxy Relationships: A Case Study of the Lebanese Civil War. *Small Wars & Insurgencies*, 27(4), 636-658.

- Suechika, K. (2018). Strategies, Dynamics, and Outcomes of Hezbollah's Military Intervention in the Syrian Conflict. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 12(1), 89-98.
- The Library of Congress. (2012). Iran's Ministry of Intelligence And Security: A Profile. Library of Congress Federal Research Division. Retrieved from <https://irp.fas.org/world/iran/mois-loc.pdf>
- Tokmajyan, A. (2014). Hezbollah's Military Intervention in Syria: Political Choice or Religious Obligation? *Approaching Religion*, 4(2), 105-112.
- Vatanka, A. (2018). Iran's use of Shi'i Militant Proxies: Ideological and Practical Expediency Versus Uncertain Sustainability. Middle East Institute, June.
- Vazirian, A. H. (2021). The Advisory Forces of the Islamic Revolution and Transformation of Iran's Regional Policy in 2003-2020. *Scientific Journal of Security Horizons*, 13(49), 55-84.
- Wigginton, M., Burton, R., Jensen, C., McElreath, D., Mallory, S., & Doss, D. A. (2015). Al-Qods Force: Iran's Weapon of Choice to Export Terrorism. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*, 10(2), 153-165.
- Wikileaks. (2009, November 16). Saudi Strikes In Yemen: An Invitation to Iran—and The U.S.? Retrieved from https://wikileaks.org/plusd/cables/09SANAA2070_a.html
- Wright, R. (1989). In *The Name Of God: The Khomeini Decade*. New York: Simon & Schuster.
- Zalayyat, I. (2019). Realpolitik and Jihad: The Iranian Use of Shiite Militias in Syria. *Digest of Middle East Studies*, 28(2), 296-328.